

УДК 81-22:81'24
ББК Ш 10
М 74

Редколегія збірника:

П.О.Бех, В.М.Бріцини, Р.П.Зорівчак, Є.А.Карпіловська,
О.Д.Пономарів, А.О.Савенко, Г.Ф.Семенюк, О.С.Снитко

Збірник

*надруковано за фінансової підтримки
Посольства Греції в Україні та
Міністерства Національної Освіти та Релігії Греції*

М 74 **ΜΟΒΗ ΤΑ ΚΥΛΤΟΥΡΙ У ΝΟΒΪЙ ЄВΡΟΠΗ: ΚΟΝΤΑΚΤΗ Ι ΣΑΜΟΒΥΤ-
НΪΣΤЬ:** Збірник наукових доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого,
2009. – 672 с.

ISBN 978-966-489-040-0

Збірник містить тексти доповідей, виголошених на Міжнародних наукових читаннях «Μοβη та культури у новій Європі: контакти і самобутність», присвячених 70-річчю від дня народження видатного українського мовознавця – члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко, що відбулися 5-6 жовтня 2009 р. в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У доповідях на матеріалі різних мов Європи – української, давньо- і новогрецької, англійської, польської, білоруської, чеської, російської, болгарської, латини – розглянуто широкий спектр актуальних проблем граматики і словотвору, еліністики і перекладознавства, когнітивної, функціональної та контрастивної лінгвістики, етимології, теорії та практики міжмовної і міжкультурної комунікації, мовної концептуалізації світу.

Для широкого кола науковців-гумантаріїв і зацікавлених читачів.

ISBN 978-966-489-040-0

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009
© Інститут мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України, 2009
© Посольство Греції в Україні, 2009
© Маріупольський державний гуманітарний університет, 2009
© Комісія зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів, 2009
© Видавничий дім Дмитра Бурого, 2009

ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΙΕΒΟΥ «ΤΑΡΑΣ ΣΕΒΤΣΕΝΚΟ»
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ «Ο.Ο. ΠΟΤΕΜΠΝΙΑ»
ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ
ΚΡΑΤΙΚΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΣΤΙΣ ΣΛΑΒΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ
ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΩΝ ΣΛΑΒΙΣΤΩΝ

ΓΛΩΣΣΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΥΡΩΠΗΣ: ΕΠΑΦΕΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ

Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο
με αφορμή την 70η επέτειο από τη γέννηση
της διδάκτορος των φιλολογικών επιστημών,
αντεπιστέλλοντος μέλους της Εθνικής Ακαδημίας Επιστημών της
Ουκρανίας,
καθηγήτριας

ΝΙΝΑΣ ΚΛΥΜΕΝΚΟ

12. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М., 1966.
13. Философский энциклопедический словарь. М., 1983.
14. Флоренский П.А. Избранные труды. В 2-х томах, Т.2. У водоразделов мысли. – М., 1990.

Костянтин М. Тищенко

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

ПАРФІЯ І ВОЛХВИ

1. Лексичні іранізми у слов'янських мовах. Вісім лексичних загальнослов'янських іранізмів включають відомі в усіх слов'янських мовах – а значить, успадковані ще з праслов'янської доби – слова 1) **bogъ* 'бог', 2) **divъ* 'демон', 3) **raujъ* 'рай', 4) **jaščegъ* 'дракон, змія', 5) **vatra* 'вогонь, ватра', 6) **xvala* 'хвала', 7) **gatajъ* 'гадати', 8) **kajati* 'ганити' (пор. укр. *каятися, каяття*). Доведено, що їхніми першоджерелами були давньоір. *baṇa* 'благий, бог' ≠ *dāeva* 'злий дух' (в цьому і полягала інновація іранців, яка стає діагностичною ознакою при атрибуції цих запозичень), авест. *gāu-* 'багатство, ццастя', *aži-tar* 'дракон, змія', *ātar* 'вогонь', *hvarənah-* 'слава, розкіш, велич', *gāθa* 'релігійний гімн', *gaθrem* 'сакральний спів' [Мартьянов, 48], *kaēnā* 'покута'. Річ у тім, що ці поняття – не просто іранізми. Вони виявилися авестизмами, починаючи з антитези благого бога і злих духів.

Іранські запозичення вужчого центральнослов'янського кола мов (українська, білоруська, частково польська, словацька, чеська, верхньолужицька) поряд з іранізмами ширшого вжитку (*бачити, дбати, тривати, потвора*) знову включають слова з Авести з давніми сакральними значеннями, як-от: 9) *kat*, 10) *rapis* 'вид особливо агресивного сокола', 11) *patruvati*, 12) *ošatniy*, 13) *počvara/potvora*. Їхні першоджерела – авест. *kaθa-* 'відплата (на страшному суді)'; авест. *vərəθrauna-* 'сокіл Веретрагна' (символ відваги); авест. *pāθra-* 'наглядати, стерегти'; авест. *xšaθra* 'влада, панування'. У шістьох центральнослов'янських мовах ці слова доповнюють авестійську сакральну лексику загальнослов'янського поширення.

Ще пізніші локальні іранські впливи включають 3 українсько-білоруські аналогії (*хата, темря, хупавий*), 2 українсько-російські (*темрява, овин*) і 1 українсько-польську (укр. діал. [о^туха] 'надія'). І знову українська мова зберегла з Авести те, чого немає в жодній іншій слов'янській. Важлива «семантична спадковість... існує між укр. *хата* 'мазанка, землянка', діалектно (Поділля) – 'могила на кладовищі' та іранським... авест. *kata-* 'кімната, льох, тимчасове місце зберігання мертвих тіл, морг'. (...) З іраністичного погляду [слово *хата*] відображає вторинну місце-ву іранську форму **xata* < **kata-*, а з погляду порівняльно-історичної граматики слов'янських мов укр. *хата* було запозичене тоді, коли іншомовне я вже могло відображатися у вигляді а у слов'янських діалектах» [Трубачев 2003, 42]. Крапку над і вчений мусив поставити, визнавши «старі зв'язки південно-східнослов'янської, власне – української з іранською» (!). Тобто, «місцева іранська» форма була завоюєна лише у тих «місцевих слов'янських» говірках, які були праукраїнськими.

Але навіть і цей пізній (порівняно з центральнослов'янськими) авестизм української мови походить з сарматського часу, тобто на 1000 років старший від міфічної «колиски на трьох братів». Водночас він не є рідним для сусідів: слово таке поза Україною відоме, але там (крім Білорусі) це чужа, українська реальність.

Спеціально для плекальників праслов'янської культурної самодостатності (яких тут же бере за живе духовна залежність від іранців) варто нагадати, що на заході називають рай грецьким словом *παράδεισος* (пор. англ. *paradise*, фр. *paradis*, нім. *Paradies*). Однак воно запозичене через грецьку з давньоіранського *pairidaēza-* 'райський сад, квітник' (у сучасній перській це *ferdous* 'рай', звідки й прізвище поета *Фердоусі* – 'райський'). Виходить, на понятті раю іранці таки розумілися, бо ціла Європа цей духовний урок від них засвоїла.

З лінгвістичної географії відомо, що окремі групи народів Європи одержали в минулому від іранців ще більше. Так, засвідчено іранський вплив:

– на фіно-угорські мови (понад 200 запозичень, серед яких морд. азог 'пан, Господь' [Joki, 85 з посиланням на Г. Паасонена], *Azorin'e Pas* 'Господь Бог'; сюди ж комі *озыр*, удм. *узыр*, манс. *ōtər*, мад. *úr* 'пан' [Лыткин, Гуляев, 203]; також фінс. *repo* 'лис' < перс. *rubah*; *jyvä* 'ячмінь' < авест. *yava-* 'зерно' та ін. [Тищенко 2000 за В. Абаєвим]);

– на германські мови (нім. *Roß*, англ. *horse* 'кінь', лтс. *miežis* 'ячмінь' < ір. *maiz-* 'сіяти'; лит. *dūona* 'хліб' < ір. *dānā* 'зерно'; лит. < осет. (v)urs 'жеребець'; ісл. *refr* 'лисиця' < перс. *rubah*; герм. **papa*, нім. *Pfad*, англ. *path* 'стежка' < авест. *paθ* 'шлях' та ін.);

– на балтійські мови (лит. *miežys, javai* 'хліб у зерні' < авест. *yava-* 'зерно'; лит. *sviestas* 'масло вершкове' < авест. *xšvid-* 'молоко'; лит. *balandis* 'голуб' < осет. *baelon*; дпрус. *keutaris* 'голуб', – перс. *kābutar* 'тс.'; лит. *kaktà* 'лоб' < согд. *čakt*, пехл. *čakāt* 'тс.') [Трубачев 1967].

2. Іранізми у топонімії Наддніпрянщини і Європи. У процесі вивчення топонімів іранської тематики в Україні було віднайдені цілий загублений розділ історії – масові ознаки міграції зороастрійців (габрів), зумовленої експансією ісламу (VIII ст.). Судячи з топонімії, у хозарські часи наддніпрянські слов'яни стали свідками драматичних подій – переслідувань загонами ісламізованих степовиків численних груп габрів, утікачів від джигаду (назви від основи *qlb-*, *qtl-*, *glw-*). Ісламізація степовиків Наддніпрянщини справді мала тривати і в хозарський час. Як відомо, печеніги прийняли іслам у 1010 р. Літопис не розрізняє печенігів, половців і арабів, називаючи їх усіх агарянами. Очевидно, усюди, де були печеніги, усюди, де були половці, був і арабський мулла. Топонімічний слід перебування арабів на сході Європи досліджено у двох публікаціях [Тищенко 2008, 2009].

З іншого боку, вивчаючи матеріал про недавню знахідку багдадської жаровні в околицях міста Åbyn у шведській провінції Gästrikland, автор звернув увагу на виняткову збереженість звукового матеріалу назви Авести у шведському ойконімі Avesta. Згадана жаровня – експонат музею в розташованому неподалік місті Gävle [jävle], назва якого нагадує європейські топоніми (у тому числі з сарматським -л-) від основи *ġabr-/ Gabr-* 'зороастрієць' (Havel, Габрово, Havní, Le Havre). У навколишніх топонімічних ландшафтах цих міст було виявлено спільні для них топооснови зороастрійської тематики, що й стало ключовою ланкою для відновлення величезного європейського масиву авестійських назв.

Рис. 1.

Три історичні періоди поширення топоніми Авест-/Обест-/Авест-

Найстаріша форма основи має приголосний -П-, новіша -Б-, найновіша -В-. Видно, що в топонімії України збережено слід двох історичних періодів іранського духовного впливу, що добре відповідає фактам словника. У Поволжі показано давні запозичення з мови Авеста: мурдовські azogo 'Ахура (пан)', Azorin 'e Ravas 'Господь Бог' з відповідниками в удмуртській (uzir 'багатий', комі-зірянській ozir 'тс.', мансі āter 'князь')

Далі з'ясувалося (рис. 1-2), що до семантичних домінант зороастрійського пласту Європи належать топоніми **Авеста-** 'Авеста' (топоніми шв. Avesta, фін. Ävist, ест. Avaste, нід. Avest, іт. Ovasta, укр. р. Обеста См), **Барсан-** 'барсам' (*Барасонівка/Барсово* Км, *Барсаніха*, *Барзаніха* РФ, пор. Barzan 3 Іран, Barsum Азерб., Barsāna Індія, Barshom Єгипет, Barchem Нідерланди, Barsinghausen Німеччина, Barsham 3 Англія, Barzan Франція), **Спента-** 'святій' (античний порт в Анатолії *Aspend* [Шахермайр, 160], укр. *Шпендівка* (у Л. Похилевича (1863) – Спендовка), пол. Szpondowo, нім. Spandau), **Урван-** 'душа' (*Урвенна* Рв, *Урвань* 3 РФ) та деякі інші.

Рис. 2.

Фронтальні студії виявляють щораз більше зороастрійських реалій

Розіюкано нову основу *Опоч-* (незважаючи на пристосовану фіналь, ініціальна частина є бездоганим слов'янським відповідником двох перших складів дір. *Apastak*). Додамі топоніми від основ **Барсам-**, **Урван-**, **Фравеші-**, **Шпенд-** з відповідними значеннями: 'ритуальний предмет мата, душа, душа праведника, святій', а також **Пирят-** (позначення π), – імовірно, з гр. πυραϊδών 'пиретей' (храм вогнян)

Рис. 3.

Балканський ареал назв від основи Габр-. Видно, що це «перша лінія еміграції» зороастрійців на захід: Візантія виглядала гарантією від ісламу, жити за протоками здавалося ще надійнішим. Чи саму назву півострова Балкан не зумовила міграція авестійців з Бухари та Бактрії? (Бах завоюваний арабами 680 р.; *балх- + an 'парфянці'), пор. пот. БАЛХАН Чв

На відміну від нас, як виглядає, наші слов'янські предки добре знали, про що йдеться – це видно з назв в Україні *Вигнанка* (Вн, Вл, Жт, Тр, Хм, Чв); *Выгнанка*, *Выхадцы* в Білорусі; *Выгоничи* в Росії (Брянс.); *Vyhnanice 2*, *Vyhnanov 2*, *Hnanice 2* у Чехії; *Wugnanka 5*, *Wugnánów 5*, *Wugnánowice*, *Wugnáneczuse* у Польщі тощо. Тобто, судячи з топонімії, у хозарські часи слов'яни стали сторонніми свідками драматичних подій – переслідувань загонами ісламізованих степовиків численних груп габрів з Персії, утікачів від джигаду (пор. у кортежах назви від основ qlb- 'повставати', qtl- 'бити, вбивати', glw- 'заколот'). Серед цих назв є ключові на зразок *Белекотлово* Смол., *Кацельня-Баярская* Брест.

Особливі релікти релігійних учень сасанідського Ірану було знайдено у топонімії Албанії (рис. 3) – це унікальна назва с. *Фравеші* (пор. авест. фраваші 'душа праведника') неподалік від с. *Бершін* (пор. авест. барсам) біля Тирани, а в комітаті Кукеш поблизу с. *Габррица* – с. Проклішт (параклет) і гори Проклетіе – вагомні докази поширення маніхейства. Це відповідає даним про топонімічний слід маніхейства в Україні (с. *Манява* ІФ, *Мані* й *Манівці* Жт, *Маневичі* Вл, *Манили* Хк тощо). (Про поширеність маніхейства, несторіанства і зороастризму серед печенігів писав О.Й. Прицак [Прицак; Pritsak; EY, VI, 2042].)

Важливим історико-культурологічним наслідком студії стало виявлення зороастрійських сіл у Європі не лише поруч з пізнішими селами *богумилів* у Болгарії (3), Македонії (1), Чехії (7), Польщі (5) (рис. 4), але й поблизу м. *Альбі* (осередку руху катарів) у Франції. Це переконливо вказує на реальне історичне джерело цих рухів, щодо яких досі були висловлені лише обережні припущення їхніх зв'язків з маніхейством.

Таким чином, вперше описаний зороастрійський пласт топонімії Європи відкриває якісно нову часову ретроспективу, повертаючи до наукового обігу забутий історичний епізод історії середньовіччя у Європі – втечу зороастрійців до Європи після завоювання Ірану арабами у VII ст. Послідовне застосування в топонімічних дослідженнях контекстуального методу дає змогу проникати у нові значення й моделі призабутої «мови топонімії». Багатовекторне пояснення топонімічної системи відновлює щораз нові подробиці життя Наддніпрянщини як одвічної частини прилеглих культурних світів – елліністичного, римського і варварського, але водночас – авестійського, християнського, ісламського.

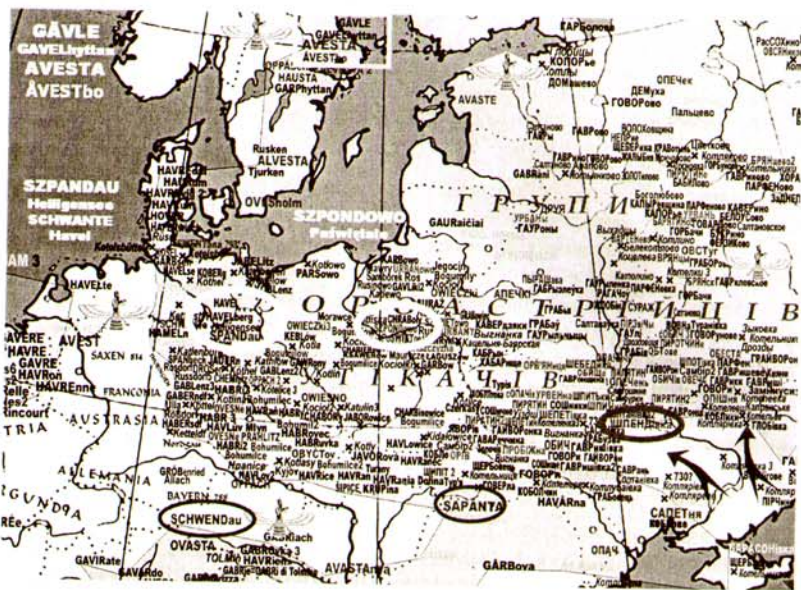

Рис. 4. Зороастрійський пласт топонімії України і Центральної Європи

3. *Імовірні парфянські корені топоніма Полтава.* На загальному тлі мовних ознак присутності іранців у Наддніпрянщині набуває актуальності можлива іранська етимологія назви Полтава. Група українських місцевих назв (с. ПАТРинці Хм, руч. ПАТРАЙчик Кг ~ с. ПАТЛАївка Пл) може вказувати на поширення «сарматського -л-» також і у формах з перським **-th-** (а не лише з парфянським **-x-**, див. нижче). Тоді не виключено, що авестійському PARthava у місцевій наддніпрянській вимові відповідала форма PALthava – *Полтава*.

«Давньоперською мовою назва Парфії – Parthava... Згодом [це] слово... захопив фонетичний процес, що відбувався в іранських мовах, внаслідок якого звук **p** перейшов у **l**» [Гафуров, 92 за Оранським і Бурханом]. Оскільки частина перської лексики зазнала впливу цього процесу ламбдацизму (наведені у словнику Бурхана *gul* 'квітка' < *wur, sal* 'рік' < *sared* тощо), Parthava могла закономірно перетворитися на Palthava, – це справді відповідає збереженій назві Полтава. Зрозуміло, що тут йдеться не просто про звукову відповідність назв, адже крім усього околиці Полтави дотепер рясніють вказівками на Парфію і зороастризм, хоча відтоді й минуло вже понад 1700 років (див. і рис. 7-1).

Окрім іраномовних свідчень історичної присутності зороастрійців у Наддніпрянщині імовірно є і окремі грецькі. Передусім, йдеться про добре збережену і неодноразово повторену топооснову Пирет-, яка може позначати 'пиретеум': так, саме на Полтавщині відомі *Пирятин* і *Пирятинщина* Пл, крім того, це *Пилатин* Чг, *Пирятин* Рв, Лв, *Пирятин* Лв, *Пиротчине* См, *Пирятинка*

Орл. РФ, *Пирочи* Моск., *Пирютин* Тверь, – пор. гр. πύραϊθος 'перські шанувальники вогню', πυραϊθῆϊον 'храм вогнехвацьців' (Страбон, III, XV).

Попри всі конкурентні спроби пояснити походження топооснови *Київ* і назви мешканців міста літ. і укр. *княжи*, іранська етимологія цих слів має очевидну історичну і семантичну перевагу перед іншими. Справді, перс. старе *kiya* означає 'володар, пан, цар, витязь, герой', а крім того – ім'я чоловіче власне *Kiwa* (!), а *keyan* **كَيَان** це форма множини (пор. *kjanyi* !) від іншого старого перського слова *key* **كِي** 'падшах, цар, володар', звідки застаріле *kijani* **كِيَانِي** 'падшахський, царський' [ПРС, II, 377].

У зв'язку з досліджуваними мовними явищами привертає увагу звукова форма імені київського князя Святослава, послідовно вживана Левом Дияконом в історичному описі війни київських слов'ян з Візантією. Ця форма – *Сфендослав* [Лев Диякон]. Так само – *Сфендославос* – пишеться ім'я Святослава і у Костянтина Багрянородного [КБ, 44/45, 292, 311]. Всупереч інтерпретаціям, ця форма не грецизована і не слов'янська. Її звуковий матеріал – іранський: сучасне перс. esfand (у назві XII місяця, в іменах Есфенд, Есфендіяр) відповідає дір. spənta- [Mo'in, V, 142]. Наскільки відомо, цей факт досі не був належно пояснений [Лев Диякон, 44, 188 прим., 121 прим.; КБ, 311 прим.], а тепер він набуває важливості через те, що й етнос підданців Святослава візантійський автор систематично називає не слов'янами, а скіфами. Друга морфема імені (слов. *слав-*) повністю відповідає сарматському slava-при авест. zrawah- 'слово' [Фасмер, III, 664]. Навіть онук Святослава, хрещений як *Георгій-Юрій*, залишився відомим в історії під своїм *язичницьким ім'ям* *Ярослав* – той, хто славить сонце.

На іранське минуле київських слов'ян прямо вказує їхня ятвязька назва – *дриги* [Гаучас, карта], – яка цілковито збігається з заратустріанським терміном ав. *drigu* – 'бідняк', також 'побожна, рахманна людина, вірний послідовник ЗОРОАСТРИЗМУ' [Бойс, 46]; пор. *дриги*, *Дрижана* Гребля, *Недригайлів*.

4. *Історичний розвиток основи етноніма парфян.* А якими іранцями були *парфяни* – «своїми» чи «чужими» (розрізнення О.Й. Прицака: перші – скіфи й сармати, інші – перси й парфяни)? Питання не штучне: навіть суфікс у їхньому етнонімі спільний зі слов'янськими (пор. *поляни, девеляни*) і, чого доброго, може походити з іранського суфікса множини **-ān** (перс. **-ان**), як і у слові *княжи*. Про еволюцію назви Парфії пише А. Гафуров. Авестійська назва Парфії – Parthava – відповідає парфянській назві *ПаХава, яка згодом зазнала метатеми (*ПаХрава) і ламбдацизму (переходу Р в Л: *ПаХЛав), звідки зафіксоване на письмі таджицьке *пахлаві* 'парфянський'. (Форми під зірочкою не засвідчені документально: вони відновлені зусиллями покоління іраністів, а науковою підставою для цього стала знахідка під Ашгабатом у руїнах Старої Ниси (столиці Парфії) серед написів на черепках повтореного слова *xre*: виявилося, що це – 'три' (авестійське thrae), а отже, парфянське **x** відповідає авестійському **th** і слов'янському **m** [Гафуров, 92].)

Останній топонім групи «с. ПАТРинці Хм, р. ПАТРАЙчик Кг ~ с. ПАТЛАЙівка Пл», крім аланського Л, має видатну основу, яка заслуговує на окремий розгляд. Надамо слово А. Гафурову: «Ані у грандіозній епопеї «Шах-наме» Фірдоусі, ані... у Саалібі, ані в арабо-перських джерелах не трапляється назви *Парфії* чи парфянський. Парфянська мова зникла, поступившись місцем мові Сасанідського Ірану,

яка отримала назву *пахлаві* (*забан-е пахлаві* 'пехлевійська мова'). Розкопки у Нісі, давній столиці Парфянського царства у Туркменії, виявили певну кількість документів, достатню для мовознавчих зіставлень. У парфянській, наприклад, числівник «три» позначався словом *хрē*... При зіставленні його з цим числівником в інших індоєвропейських мовах видно, що парфянський *х* відповідає звуку *t* у латинському *tres* і слов'янському *три*, звуку *d* у німецькому *drei* і *θ* в авестійському *θrae*. Давньо-перською мовою назва Парфії – *Parθava*, а отже свою державу парфяни мали звати приблизно **Пархава*, а потім внаслідок метатези **Пархава* могло перетворитися на **Пахрава*... Згодом слово **Пахрава* захопив фонетичний процес, що відбувався в іранських мовах, внаслідок якого звук *p* перейшов у *l*. Колись предки сучасних персів і таджиків говорили не *gul* 'квітка', а *gur* і замість *sal* 'рік' – *sared* (Бурхан). Тому **Пахрава* перетворилася на **Пахлава*, **Пахлав*, і все, що стосувалося того періоду, таджицькою мовою стали називати *пахлаві*, а перською *пехлеві* (Оранский)» [Гафуров, 91-92]. От у цьому ряду звукових перетворень і знаходять свої ніші обидва названі топоніми: назва руч. Патрайчик може свідчити про те, що давньо-перські назви Парфії теж зазнали метатези (див. рис. 5), при чому точно відомо, що ця топооснова давніша, ніж у назві с. ПАТЛАївка з сарматським ЛІ (II ст. до н.е.).

Українські топоніми – продовження надніпрянського діалекту праслов'янської	Парфянська [Гафуров, 92; Оранский, Бурхан]	Авестійська	Етапи історії мови
ПАРХомівка ^ХРІнівка Вн	ХРĒ 'три'	θRAE 'три'	сл. T = пф. X = ав. θ
ПАРТинці Хм, пот. БАРТатівка Льв		ПАРθABA	укр. PТ = ав. Pθ
ПАРХимів Чг, ПОРХОВА+ Тр, БАРАХти Кв	1. * <i>ПаРхава</i>		укр. PХ = пф. PХ
(ПаХРа Моск.), БАГРин Кв, (БУХАРа)	2. * <i>ПахРава</i>		укр. ГP = пф. ХP
ПАТРинці Хм, руч. ПАТРАЙчик Кг	⇒	[* <i>ПаθРава</i> ?]	укр. TP = ав. θP?
ПАТЛАївка Пл, БАТАЛим Чк	⇐	[* <i>ПаθЛава</i> ?]	(перехід *P>Л) укр. TL = ав. θL?
БАГЛАї Хм, (BACHLawa P)	3. * <i>ПахЛава</i>		укр. GL = пф. ХL
р. ПОХИЛОВА Дп	* <i>ПахЛав-і</i>		укр. ХиЛ = пф. ХL
ПАХАЛївка Лг	(тадж. ПАХЛАВІ)	(перс. ПЕХЛЕВІ)	укр. ХаЛ = перс. ХL

Рис. 5. Видозміни іранської назви Парфії – Партана – в основах українських топонімів

Враховуючи відповідність ав. *θ* і слов. *T*, мусимо з подивом визнати, що мешканці села ПАРТинці на Хмельниччині живуть не тільки у селі «Парфянському» (!), але предки мешканців села засвоїли топооснову ПАРТ- від давніх персів (з Парθ-). На Парфію вказує і назва с. ПАРФен См (Путівль), до 1950-х рр. ПАРФени, – але тут звук *Ф* виник через книжне посередництво (так само, як і в офіційно прийнятій назві Парфія). З іншого боку, якщо ім'я Парфії самою парфянською мовою була *ПАРХава, то до нащадків парфянських поселень в Україні має увійти і с. ПАРХимів Чг. Збереженням на тисячі років повним слов'янським відповідником самоназви парфянців *Пархава є стара назва села *Порхова* Тр, «за бажанням трудящих» перероблена тепер на «*Порохова*».

Таким чином, українські назви дають підставу заповнити ще два рядки у відновленій історії розвитку іранських приголосних. Але не тільки. Виявляється, кожний з відомих, але тільки гіпотетично відновлених етапів розвитку іранських фонем рельєфно і переконливо представлений у реальних топонімах, збережених українцями в стійкій пам'яті упродовж двох тисяч років. Вони вживали їх сотні й тисячі років, за які самі перси й парфянці забули історію своїх мовних перетворень. У топонімії України знайшлися живі приклади усіх тих навек забутих в Ірані і лише нещодавно теоретично відновлених етапів розвитку іранської фонетики (рис. 5). Тут їх і не думали забувати. Істотно, що європейська наука теоретично інтерполює етапи звукового розвитку іранських мов (відновлені форми «під зірочкою»), а на карті України вони у вигляді іранського застиглого сліду і досі звучать у щоденному мовленні.

УКРАЇНСЬКИЙ ТОПОНІМ	ІРАНЬСЬКИЙ ПРОТОТИП	УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА
ПАРХимів Чг	(* <i>ПаРхава</i>)	ПАРХОМЕНКО, ПОРОШЕНКО, ПАРАЩУК
БАГРин Кв	(* <i>ПахРава</i>)	БАГРІЙ, БАГРИНСЬКИЙ
руч. ПАТРАЙчик Кг	[* <i>ПаθРава</i>]	ПАТРУС, ПАТРУШЕНКО
ПАТЛАївка Пл	[* <i>ПаθЛава</i>]	ПАСЛАВСЬКИЙ
р. ПОХИЛОВА Дп	(* <i>ПахЛава</i>)	ПОХИЛЕВИЧ, ПОХЛЮБКО, ПАХЛЮВСЬКА
ПАХАЛївка Лг	ПАХЛАВІ	БАГЛАЙ, ГАЛАЙ, БАГЛЮК, БАГАЛІЙ
БАГЛАЙ Лг	(* <i>ПахЛав</i>)	

Рис. 6. Українські прізвища від етноніма парфян. Вони далі несуть у собі застигли протиставлення алаєського Л і давнішого Р, метатези й тяглість ініціалей П > Б

Отже, місцеві назви України містять, здавалося, назавжди втрачені сторінки історії іранських народів і мов. Ці назви річок і сіл були дані їм персами, парфянцями й сарматами, що стали також і нашими предками, влившись до потоку етногенезу українців. Останнє твердження – не для красного слівця: досить подивитися на малу частку українських прізвищ (рис. 6), які не просто продовжують у своїх основах давньоіранський звуковий матеріал, а несуть далі через віки мовний спогад про давно забуті фонетичні процеси – іранські метатези, ламбдацизм, про участь в українському етногенезі трьох іранських народів.

Рис. 7. Парфянський цар (I ст. до н.е., божниця в Шамі). Ще одне полтавське обличчя... Волхви у парфянському вбранні на мозаїці VI ст. з Равенни – Балтазар, Мельхіор, Гаспар, три маги з Персії аршакидів – його молодші сучасники...

5. **Іранська етимологія слова волхви.** Парфія дала Ірану династію аршакидів, які перебрали державність з рук еллінізованої верхівки. Тож і не дивно, що з парфянською назвою Парфії пов'язано багато похідних: *пахлава* / *бахлава* (солодощі), *бахро-ма*, імовірно – назва «поля *пахлавецького» і **етнонім *половці*** (<*пол-), далі *повх* (польова миша), назва укр. *балаш* (залізна руда), оз. *Балхаш* і, нарешті, основа *ВОЛХ-* у слові *волхви* (пор. с. *ВОЛФине См*).

Справді, у слові *волхв* парфянська основа ПАРХ(ава) могла зазнати еволюції: 1) перехід П > Б > В відомий – «Араестак > Abastag > Avesta»; 2) перехід Р > Л був звичайним у сармато-аланських говірках; 3) перехід А > О стався у середовищі слов'ян. Без змін залишилося Х-. Сформована у такий спосіб основа ВОЛХ- отримала прикметниковий словотвірний суфікс -въ [Шанский, 90] (рис. 8). Це переконливо пояснює використання слова у перекладі Святого Письма: воно, виходить, точно відповідає слову візантійського оригіналу μάγοι гр. 'маги' (зороастрійські священники).

Рис. 8. Значні зміни у звучанні основи Парх- не мусять дивувати. Вони цілком сумірні з краще документованими змінами, наприклад, кельтської основи *ebur- 'тис' (праворуч унизу наведено текст міської печатки Нью-Йорка).

МАГОІ – справді парфяни, адже принесли маленькому Месії типові іранські дари: срібло, ладан і мирро. То були символи суспільних верств давньої Персії – князів,

жерців і воїнів. Чому парфяни помітили народження Ісуса? Бо зороастризм давно пророкував прихід Месії-рятівника Ірану. Ім'я очікуваного зороастрійцями спасителя було Саоша. Що більше, Христос народився саме за часів аршакидів, які панували в Ірані від III ст. до н.е. до III ст. н.е. Тільки тоді волхвів і могли вважати парфянами, а не персами. Такими вони зображені й на мозаїці VI ст. з Равенни (рис. 7-2). Ці історичні аргументи зміцнюють лінгвістичний висновок про волхвів як парфян.

Костянтин і Мефодій у IX ст. вжили у перекладі без усяких пояснень слово *волхви*, яке, отже, було тоді самоочевидним для сучасників: «маги-парфяни». Але звідси висновок: значить, слов'яни засвоїли це поняття за часів аршакидів (лише тоді зороастризм пов'язували з Парфією, а не Персією), тобто до середини III ст. н.е. Христос справді народився за часів аршакидів, і в I р. н.е. маги могли бути тільки парфянами. Це нові й самодостатні аргументи для відтворення історії слова *волхви*.

Рис. 9. Сучасний зороастрійський храм у Бомбей; дастур з барсамом і в пов'язці [Бойс]. Ритуальне багаття на свято Садех. Святування зороастрійського ритуалу Садех в Кермані [Kerman]: характерні вусаті безбороді обличчя... (пор. топоніми в Україні: Сади, Садове, Білівці, Біляни, Біличі, Більчаки, Білоголови, Білоцерківці)

На завершення наведемо ілюстрації з іранських і індійських джерел, які дають уявлення про зовнішній вигляд сучасних волхвів – магів (дастурів), священників зороастризму з Бомбею і Керману (рис. 9). Впадають в око і спільні риси у зовнішності цих людей та окремих груп населення України.

Література

1. Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье // Балто-славянские исследования. 1986. – М., 1988. – С. 195-215 і карти 1, 2 на вклейці.
2. Гафуров А. Имя и история. – М., 1987.
3. ЕУ – Енциклопедія українознавства: У 11 т. – Київ-Львів, 1993-2003.
4. КБ – Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1990.
5. Лев Диакон. История. – М., 1988.
6. Лыткин В.И., Гуляев Е.С. Краткий этимологический словарь коми языка. – М., 1970.
7. Мартынов В.В. Язык в пространстве и времени. – М., 1983.
8. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии [Перевидання книги 1863 р.]. – Біла Церква, 2007.
9. Прицак О. Печеніги // Український історик. Журнал укр.істор. товариства. № 1-2 (25-27). – Нью-Йорк-Мюнхен, 1970. – С. 95-101. (Удоступнив К. Ю. Рахно.)
10. ПРС – Персидско-русский словарь: В 2 т. / Ред. Ю.А. Рубинчик. – М., 1970.
11. Страбон. География в семнадцати книгах. – М., 2004.
12. Тищенко К.М. Ранні фінські запозичення з індоєвропейських мов // Етнічна історія народів Європи. Вип. 5. – К.: КНУ, 2000.
13. Тищенко К. Арабський пласт топонімії України. – К., 2008₂.
14. Тищенко К. Етномова історія прадавньої України. – К., 2008₁.
15. Тищенко К.М. Араби на Півночі // Східний світ. № 1, 2009₁.
16. Тищенко К.М. Зороастрійський пласт топонімії Європи // Studia linguistica. Збірник наукових праць. – К.: КНУ, 2009₂. – С. 348-355.
17. Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология. 1965. – М., 1967.
18. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М., 2003.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1964-1973.
20. Шанский Н.М. и др. Краткий этимологический словарь русского языка. – М., 1971
21. Шахермайр Ф. Александр Македонский. – М., 1986.
22. Joki A. Uralier und Indogermanen. – Helsinki, 1973.
23. Kerman / Compiled by B. Izadpanah. – Kerman, 1999.
24. Mo'in M. An Intermediate Persian Dictionary: In 6 vols. – Tehran, 1992.
25. Pritsak O. The Pečenegs: A Case of Social and Economic Transformation // АЕМАе. № 1, 1975. – P. 211-235. (Удоступнив К. Ю. Рахно.)

P.S. Текст був уже поданий до друку, коли відкрилася важлива обставина. Хоча іранська належність волхвів-магів формально не вказана ані в оригіналі, ані у перекладах (слов. волхви, фр. les rois mages, іт. i rè magi), у народній культурній традиції, зокрема в Україні, її цілком адекватно усвідомлювали століттями: "А перські царі принесли дари, Поклін віддали смиренно" (колядка з села Стецева Івано-Франківської обл., (Снятинський р-н), повідомив п. М.Г. Курилюк).

Ілюстрації

Рис. 1. Уперше помічені три часові періоди поширення топооснови **Апаст-/Обест-/Авест-**

Найстарша форма основи має приголосний **-П-**, новіша **-Б-**, найновіша **-В-**. Видно, що в топонімії України збережено слід двох історичних періодів іранського духовного впливу, що добре відповідає фактам словника. У Поволжі показано давні запозичення з мови Авести: мордовський азого 'Ахура (пан)', Azorin'e Ravas 'Господь Бог' з відповідниками в удмуртській (uzir 'багатий', коми-зірянській ozir 'тс.', мансі āter 'князь')

Рис. 2. Фронтальні студії виявляють щораз більше зороастрійських реалій

Розшукано нову основу Опоч- (незважаючи на пристосовану фіналь, ініціальна частина є бездоганим слов'янським відповідником двох перших складів дір. *Arastak*). Додані топоніми від основ **Барсам-, Урван-, Фравеші-, Шпенд-** з відповідними значеннями: 'ритуальний предмет мага, душа, душа праведника, святій', а також **Пирят-** (позначення **π**), – імовірно, з гр. *πυραϊδείων* 'пиретей' (храм вогнян)

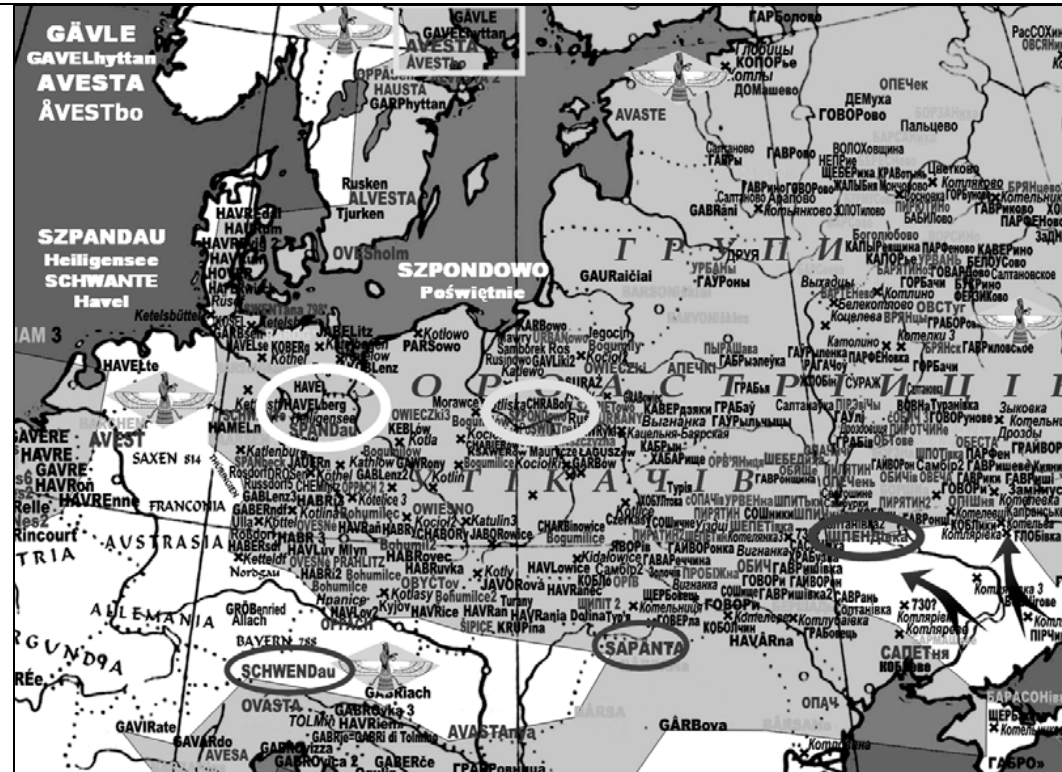

Рис. 4. Зороастрійський пласт топонімії України і Центральної Європи

Рис. 3. Балканський ареал назв від основи Габр-. Видно, що це "перша лінія еміграції" зороастрійців на захід: Візантія виглядала гарантією від ісламу, жити за протоками здавалося ще надійнішим. Чи саму назву півострова Балкан не зумовила міграція авестійців з Бухари та Бактриї? (Балх завойований арабами 680 р.; *балх- + ан 'парфянці'), пор. пот. БАЛХАН Чв

Українські топоніми – продовження наддніпрянського діалекту праслов'янської	Парфянська [Гафуров, 92; Оранский, Бурхан]	Авестійська	Етапи історії мови
ПАРХОмівка ^ХРІнівка Вн	ХРĒ 'три'	ΘRAE 'три'	сл. Т = пф. Х = ав. Θ
ПАРТИнці Хм, пот. БАРТатівка Лв		ПАРΘABA	укр. РТ = ав. РΘ
ПАРХІмів Чг, ПОРХОВА+ Тр, БАРАХти Кв	1. *ПаРХава		укр. РХ = пф. РХ
(ПаХРа Моск.), БАГРин Кв, (БУХАРа)	2. *ПахРава		укр. ГР = пф. ХР
ПАТРИнці Хм, руч. ПАТРАЙчик Кг	⇒	[*ПаΘРава]?	укр. ТР = ав. ΘР?
ПАТЛАЇВка Пл, БАТАЛим Чк	⇐	[*ПаΘЛава]?	(перехід *Р>Л)
БАГЛАЇ Хм, (ВАСНLawa Pl)	3. *ПахЛава		укр. ГЛ = ав. ΘЛ?
р. ПОЖИЛОВА Дп	*ПахЛав-і		укр. Хил = пф. ХЛ
ПАХАЛІВка Лг	(тадж. ПАХЛАВІ)	(перс. ПЕХЛЕВІ)	укр. Хал = перс. ХЛ

Рис. 5. Видозміни іранської назви Парфії – Партана – в основах українських топонімів

Рис. 7. Парфянський цар (I ст. до н.е., божниця в Шамі). Ще одне полтавське обличчя... Волхи у парфянському вбранні на мозаїці VI ст. з Равенни – Балтазар, Мельхіор, Гаспар, три маги з Персії аршакидів – його молодші сучасники...

ПАРХ-

‘ПАРФЯНИН’

- У процесі звукового розвитку основи ПАРХ- три з чотирьох її елементів зазнали закономірної зміни:
- П > Б > В – губно-губні приголосні.
- О – слов'янський відповідник А.
- Сарматське Л стало на місці Р.
- Парфянське Х залишилося без змін.
- За М. Шанським, -в'є суфіксом.

ВОЛХ.ВЪ

ПАРХ- ПАЛХ- ПОЛХ- БОЛХ- ВОЛХ°ВЪ

‘ПАРФЯНИН’,
ПАРХ,ПОРХОВ,
ПЕРХНУТИ
ПАЛАХіти >
ПАВХати,
ПЕЛЕХ
ПОЛЮШЕ,
ПОЛХ > ПОВХ,
ПОЛОШКИ
БОЛОХіа,
БОВШіа,
БІЛЬШіа

• КЕЛЬТСЬКЕ

* EBURO-

• ЛАТИНСЬКЕ

EBORACUS

• ФР.

ÉV REUX

• АНГЛ.

YORK

SIGILLUM NOVI EBORACI

‘ТИС’

Рис. 8. Значні зміни у звучанні основи Парх- не мусять дивувати. Вони цілком сумірні з краще документованими змінами, наприклад, кельтської основи *ebur- ‘тис’ (праворуч унизу наведено текст міської печатки Нью-Йорка).

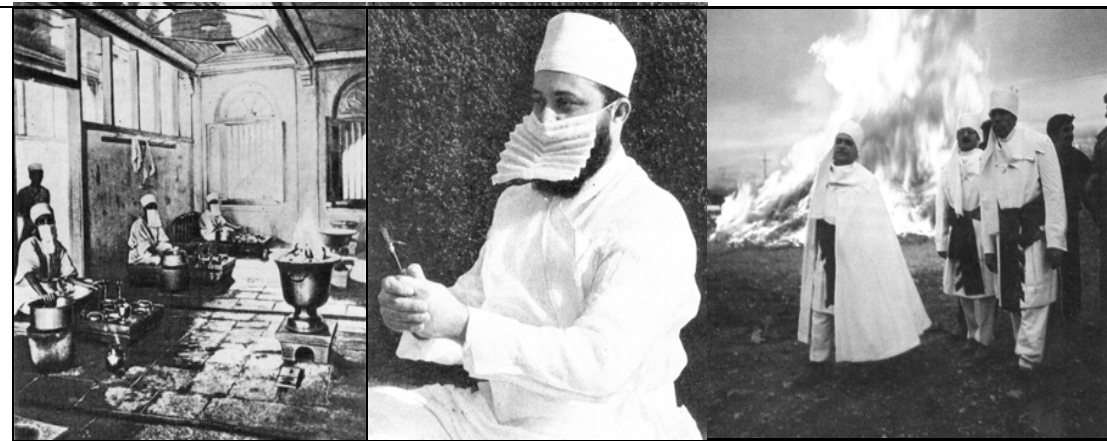

Рис. 9. Сучасний зороастрійський храм у Бомбеї; дастур з барсамом і в пов'язці [Бойс]

Рис. 17. Схожі на українські, характерні вусаті безбороді обличчя в іранському натовпі. Хід зі смолоскипами на зороастрійському святі **Садех** у Кермані (Іран) (пор. топоніми в